

Examen HAVO 2011

tijdvak 2
woensdag 22 juni
13.30 - 16.00 uur

economie (pilot)

Bij dit examen hoort een bijlage.

Dit examen bestaat uit 26 vragen.

Voor dit examen zijn maximaal 57 punten te behalen.

Voor elk vraagnummer staat hoeveel punten met een goed antwoord behaald kunnen worden.

Als bij een vraag een verklaring, uitleg of berekening gevraagd wordt, worden aan het antwoord geen punten toegekend als deze verklaring, uitleg of berekening ontbreekt.

Geef niet meer antwoorden (redenen, voorbeelden e.d.) dan er worden gevraagd. Als er bijvoorbeeld twee redenen worden gevraagd en je geeft meer dan twee redenen, dan worden alleen de eerste twee in de beoordeling meegeteld.

Opgave 1

Een eigen huis

In Nederland is het beleid van de regering er op gericht om het bezit van een eigen woning te bevorderen. Daarom bestaat er binnen het stelsel van de inkomstenbelasting de mogelijkheid om betaalde hypotheekrente op te voeren als aftrekpost bij de bepaling van het belastbaar inkomen. Woningmarktanalisten stellen dat door deze aftrekpost de prijzen van koopwoningen hoger zijn dan in een situatie waarin er geen hypotheekrenteaf trek zou zijn.

- 2p 1 Leg de stelling van de woningmarktanalisten uit.

Met name jongeren tot 25 jaar die voor het eerst een eigen woning willen kopen, de zogenaamde 'jonge starters', hebben veel moeite om deze aankoop te financieren. De fase van de levensloop waarin ze zich bevinden is in meerdere opzichten nadelig, zowel wat betreft hun inkomen als wat betreft hun vermogen. Daarnaast geldt voor alle kopers van een eigen woning dat de lasten van hypothecaire financiering soms erg hoog zijn in verhouding tot het besteedbaar inkomen. Zeker als er sprake is van een zogenaamde 'tophypotheek': een hypothecaire lening met een schuldbedrag dat hoger is dan de waarde van de woning. De Autoriteit Financiële Markten (AFM) houdt toezicht op verantwoorde kredietverlening door banken. De AFM gebruikt richtlijnen voor de maximale lening die zij verantwoord acht: de leencapaciteit (zie bron 1).

Gebruik bron 1 en bovenstaande tekst.

- 2p 2 Beschrijf twee nadelen die jonge starters hebben bij het kopen van een eigen woning, gezien de fase van de levensloop waarin ze zich bevinden.

Lonneke is een jonge starter op de koopwoningmarkt. Ze heeft net een baan aanvaard als psychologe en is op zoek naar woonruimte. Haar oudere collega Vera zoekt ook een nieuwe woning. Op het moment dat beiden op zoek gaan naar een koopwoning bedraagt de hypotheekrente 5,7% voor de lening die zij willen nemen.

Lonneke is niet blij met de richtlijnen die de AFM hanteert. Zij beweert: "Bij een hoogopgeleide starter als ik zou de AFM niet naar de leencapaciteit op dit moment moeten kijken, maar naar de verdien capaciteit in de toekomst. Zo'n hypotheek loopt 30 jaar!"

Combineer bovenstaande tekst, bron 1 en bron 2.

- 2p 3 Bereken de leencapaciteit van Lonneke.

- 2p 4 Leg de bewering van Lonneke uit.

In bron 2 is uitgerekend wat Lonneke en Vera in 2010 aan inkomstenbelasting zouden betalen, gegeven de aanschaf van een eigen woning en de bestaande regeling met betrekking tot aftrek en bijtelling. Bij aankoop van de eigen woning moet eenmalig overdrachtsbelasting worden betaald.

Gebruik bron 2 en bron 3.

Vera beweert: "Omdat mijn hypotheekrenteaftrek en eigenwoningforfait precies tweemaal zo hoog zijn als die van Lonneke, zal mijn voordeel voor de inkomstenbelasting ook precies twee maal zo hoog zijn."

- 2p **5** Is de bewering van Vera juist? Verklaar het antwoord **zonder** een berekening te maken.

Lonneke en Vera lezen dat de politieke partij EVN (Een Vrij Nederland) de hypotheekrenteaftrek wil afschaffen. Ze vragen zich af wat dat voor hen zou kunnen betekenen. EVN stelt voor:

- afschaffing van de aftrekbaarheid van de hypotheekrente
- afschaffing van het eigenwoningforfait
- afschaffing van de overdrachtsbelasting

Lonneke denkt dat het voorstel van EVN kan bijdragen aan een versterking van de positie van starters op de markt voor koopwoningen. Zij zegt: "Alleen al de afschaffing van de overdrachtsbelasting zal de doorstroming op de woningmarkt bevorderen, waardoor er meer mogelijkheden komen voor jonge starters die een eigen woning willen kopen."

- 2p **6** Leg de redenering van Lonneke uit. Zet daartoe **vier** van de volgende zes denkstappen in een juiste volgorde. Start met 1 en noteer alleen de nummers. Kies uit:
- (1) overdrachtsbelasting afschaffen
 - (2) belastingopbrengsten overheid nemen af
 - (3) belastbare inkomens van woningeigenaren stijgen
 - (4) kosten bij aankoop woning dalen
 - (5) er komen meer betaalbare woningen beschikbaar voor jonge starters
 - (6) eigenaren van goedkopere woningen verhuizen sneller naar een duurdere woning

Opgave 2

Een beetje werkloos?

uit een persbericht van augustus 2009:

In 2009 is het einde van de economische wereldcrisis nog niet in zicht. De Nederlandse economie bevindt zich in een periode van laagconjunctuur en de werkloosheid stijgt. Maar volgens de jongste cijfers van het Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS) is de werkloosheid in de periode mei-juli 2009 minder toegenomen dan verwacht. Het aantal werklozen steeg in de afgelopen maand met 13.000 en komt daarmee op een gemiddelde van 386.000 over de periode mei-juli. "De cijfers vallen mij mee", aldus Michiel Vergeer van het CBS. "Eén verklaring hiervoor kan ik wel noemen, namelijk de deeltijd-WW-regeling."

Per 1 april 2009 werd de deeltijd-WW-regeling van kracht om vakbekwame arbeidskrachten te behouden voor bedrijven die door de crisis een tekort aan afzetmogelijkheden hadden. De regeling werd op 23 juni 2009 tijdelijk stopgezet omdat het maximale budget voor deeltijd-WW in 2009 al bereikt was. In totaal werden er tussen 1 april en 23 juni bijna 30.000 deeltijd-WW-ers aangemeld.

Gebruik bron 4.

- 2p 7 Leg uit dat de deeltijd-WW-regeling een dempende invloed kan hebben op een neergaande conjunctuur.

Sommige bedrijven hebben in 2009 meer dan de helft van hun personeelsbestand aangemeld voor deze regeling. Dat leidde tot kritische vragen in het parlement: is hier sprake van een risico op moreel wangedrag (moral hazard)?

Gebruik bron 4 bij de vragen 8 en 9.

- 2p 8 Leg uit dat er sprake kan zijn van moreel wangedrag als bedrijven een groot aantal werknemers aanmelden voor de deeltijd-WW-regeling.
- 2p 9 Leg uit met welke voorwaarde uit de deeltijd-WW-regeling de overheid probeert het risico van moreel wangedrag te verkleinen.

Marlette bv is een bedrijf met tien werknemers dat voornamelijk produceert voor de buitenlandse markt. De afzet is door de economische crisis sterk afgenomen. In april 2009 overweegt de bedrijfsleiding van Marlette bv om voor haar werknemers deeltijd-WW aan te vragen. Ze raadpleegt daarvoor bron 4 en maakt een schema, zie bron 5, waarin ze een schatting maakt van het te verwachten financiële voordeel of nadeel van elke keuzemogelijkheid. Twee bedrijfsleiders verschillen van mening over het aantal werknemers waarvoor ze deeltijd-WW willen aanvragen. Beiden gaan uit van het maximale aantal maanden bij elke keuzemogelijkheid.

Het hoofd financiën stelt: "Ik wil zo veel mogelijk financieel voordeel uit die regeling halen, dus laten we voor alle werknemers deeltijd-WW aanvragen." Het hoofd personeelszaken stelt: "Ik wil slechts voor twee werknemers deeltijd-WW aanvragen, want dat verkleint het risico dat we straks nog een deel van het voordeel moeten terugbetalen."

Gebruik bron 4 en bron 5 bij de vragen 10 en 11.

- 2p **10** Laat een berekening zien die het hoofd financiën kan gebruiken om zijn voorstel te onderbouwen.
- 2p **11** Leg de stelling van het hoofd personeelszaken uit.
- 2p **12** Beschrijf een economisch voordeel voor Marlette bv op **langere** termijn van het gebruikmaken van de deeltijd-WW-regeling.

Opgave 3

Subsidie als brandstof

EuroTrucks staat model voor een grote producent van vrachtwagens in de Europese Unie (EU). Het concern biedt werkgelegenheid aan tienduizenden Europeanen en is daarom van groot economisch belang voor de EU-lidstaten. EuroTrucks produceert vrachtwagens voor de Europese markt, maar ook voor de Aziatische markt. Op beide markten heeft EuroTrucks concurrentie van USTrucks; een fabrikant van vrachtwagens die gevestigd is in de Verenigde Staten van Amerika (VS).

De afnemers van vrachtwagens oefenen samen met milieuorganisaties druk uit op de beide vrachtwagenfabrikanten om vrachtwagens te produceren die zuiniger zijn in brandstofverbruik of minder vervuilende brandstof kunnen gebruiken: de zogenaamde 'groene vrachtwagens'. In het voorjaar van 2008 moeten EuroTrucks en USTrucks een beslissing nemen over het wel of niet in productie nemen van dit nieuwe type vrachtwagen. Zowel EuroTrucks als USTrucks streeft naar maximale totale winst.

- 2p 13 Leg uit op welke manier het gebruik van de groene vrachtwagen kan bijdragen aan de vermindering van de **negatieve externe** effecten van transport. Verwerk beide vetgedrukte woorden afzonderlijk in de uitleg.

Gebruik bron 6.

- 2p 14 Leg uit dat, uitsluitend op basis van de winstprognoses in bron 6, USTrucks **wel** en EuroTrucks **niet** zal overgaan tot productie van de groene vrachtwagen.

Om meerdere redenen ondervindt EuroTrucks een concurrentienadeel ten opzichte van USTrucks:

- de koersontwikkeling van de euro ten opzichte van de dollar;
- het relatief hoge wettelijk minimumloon in de EU-lidstaten ten opzichte van de VS.

EuroTrucks zou dit concurrentienadeel willen compenseren met een subsidie op de productie en verkoop van de groene vrachtwagen. Men vreest echter dat dit in strijd zal zijn met de Europese mededingingsregels, omdat EuroTrucks een zeer groot marktaandeel in de EU heeft. Toch doet de directie van EuroTrucks een poging: zij dient per brief een verzoek in bij de Europese Commissie. De brief begint als volgt:

“Excellentie,
EuroTrucks biedt werkgelegenheid aan tienduizenden Europeanen. Deze werkgelegenheid staat onder druk door de ongunstige internationale concurrentiepositie van ons concern. Economische en politieke factoren waar wij als bedrijf geen grip op hebben, zorgen ervoor dat EuroTrucks niet en onze concurrent USTrucks wel de groene vrachtwagen op de markt kan brengen. Daarom zou EuroTrucks graag gebruik willen maken van een milieusubsidie zodat we met de groene vrachtwagen de concurrentie aan kunnen gaan met USTrucks uit de VS en tevens een bijdrage kunnen leveren aan een beter milieu. We verwachten een bedrag van 16 miljoen euro nodig te hebben (...).”

Gebruik bron 6 en bron 7.

5p **15** Schrijf het vervolg van de brief. In de brief moeten de volgende aspecten aan bod komen die van invloed zijn op de internationale concurrentiepositie van EuroTrucks:

- a De koersontwikkeling van de euro in dollars.
- b Het relatief hoge en algemeen wettelijk bepaalde minimumloon in de EU tegenover een relatief laag en niet algemeen wettelijk vastgelegd minimumloon in de VS, specifiek in een tijd van laagconjunctuur.
- c De gevolgen van een subsidiebedrag van 16 miljoen euro voor de winstgegevens van EuroTrucks in bron 6.
Leg uit onder welke voorwaarde EuroTrucks ook zal overgaan tot de productie en levering van de groene vrachtwagen.

Aanwijzingen:

- *De onderdelen moeten logisch op elkaar aansluiten.*
- *Gebruik voor het vervolg van de brief ongeveer 120 woorden.*

Opgave 4

Hoe oud is oud?

De Nederlandse minister van Sociale Zaken en Werkgelegenheid heeft in 2009 een wetsvoorstel ingediend voor de verhoging van de AOW-leeftijd. De leeftijd waarop inwoners van Nederland recht hebben op een uitkering op basis van de Algemene Ouderdoms Wet (AOW) zou in twee stappen omhoog moeten gaan: in 2020 naar 66 jaar en in 2025 naar 67 jaar. Met dit voorstel verwacht de minister te kunnen bezuinigen op de totale uitgaven voor de AOW en premieverhogingen te kunnen voorkomen.

Over dit voorstel wordt in de samenleving zeer verschillend gedacht. Vooral de werknemersorganisaties hebben kritiek op het wetsvoorstel, terwijl de werkgeversorganisaties in grote lijnen voorstander zijn.

In een havo-examenklas krijgen werkgroepen de opdracht om rondom het thema verhoging van de AOW-leeftijd een begrippennetwerk te maken. Het resultaat van de 'werkgroep Wim' is opgenomen in bron 9. De werkgroep komt bij het onderzoek voor haar begrippennetwerk enkele cartoons tegen. Een daarvan is opgenomen in bron 8. De werkgroep is van mening dat deze cartoon **niet** past bij het thema AOW: "Deze tekening zou dan suggereren dat de babyboomers alle geld voor de AOW opmaken, maar dat kan niet door de manier waarop de AOW wordt gefinancierd."

Gebruik bron 8.

- 2p **16** Leg de kritiek van de werkgroep op de cartoon uit.

Gebruik bron 9 bij de vragen 17 en 18.

De docent economie ziet goede en minder goede elementen in het begrippennetwerk van de werkgroep Wim. Eén van de goede elementen vindt hij het verband dat de werkgroep legt tussen verhoging van de AOW-leeftijd en de solidariteit tussen generaties.

- 2p **17** Beschrijf een verband dat de werkgroep kan leggen tussen de verhoging van de AOW-leeftijd, het omslagstelsel en de solidariteit tussen generaties.
- 2p **18** Leg uit hoe een verhoging van de AOW-leeftijd, via de arbeidsmarkt, kan leiden tot een vermindering van het tekort op de Rijksbegroting.

De docent vertelt dat de voorgestelde verhoging van de AOW-leeftijd de overheid een voordeel oplevert van ongeveer € 4 miljard per jaar. Dit voordeel kan ook bereikt worden door de AOW-leeftijd te handhaven op 65 jaar en tegelijkertijd de uitkering niet langer welvaartsvast te maken maar alleen waardevast.

- 2p **19** Leg uit hoe de keuze voor waardevast in plaats van welvaartsvaste AOW-uitkeringen een alternatief kan zijn voor de verhoging van de AOW-leeftijd. Betrek in het antwoord het verschil tussen waardevast en welvaartsvast.

De werkgeversorganisaties en de werknemersorganisaties denken verschillend over de noodzaak van de verhoging van de AOW leeftijd naar 67 jaar. In het overleg binnen de Sociaal Economische Raad (SER) lukte het beide partijen lange tijd niet om tot overeenstemming te komen. Mevrouw Jongerius is voorzitter van de werknemersorganisatie FNV. De heer Wientjes is voorzitter van de werkgeversorganisatie VNO-NCW. Beiden worden door een journalist over dit meningsverschil geïnterviewd.

“Mevrouw Jongerius, waarom bent u tegen de verhoging naar 67?”

“Meneer Wientjes, waarom bent u vóór de verhoging naar 67?”

Gebruik bron 9 bij de vragen 20 en 21.

- 2p **20** Schrijf de reactie die mevrouw Jongerius voor de microfoon gegeven zou kunnen hebben. Verwerk in deze reactie twee verbanden uit het begrippennetwerk van de werkgroep Wim. Gebruik ongeveer 55 woorden.
- 3p **21** Schrijf de reactie die de heer Wientjes voor de microfoon gegeven zou kunnen hebben. Verwerk in deze reactie twee verbanden uit het begrippennetwerk van de werkgroep Wim. Gebruik ongeveer 70 woorden.

Opgave 5

Risicoaversie

De bereidheid om risico's te nemen is bepalend voor veel beslissingen in de economie. Dit geldt voor het wel of niet beleggen van vermogen in aandelen of obligaties of sparen bij de bank. Ook speelt dit een rol bij de beslissing om een bepaald risico te verzekeren.

Carlijne is lerares in opleiding. Voor een stageopdracht economie doet zij onderzoek naar het risicogedrag van mensen. Uit de literatuur blijkt dat mensen onder te verdelen zijn in drie groepen, afhankelijk van de mate waarin ze bereid zijn risico's te nemen. Die groepen zijn, in oplopende mate van risicobereidheid:

- mensen met een risicoavers gedrag
- mensen met een risiconeutraal gedrag
- mensen met een risicozoekend gedrag

Gebruik bron 10.

- 2p **22** In welk van de drie beleggingsproducten van Bankinvest zal een risicoavers persoon zijn vermogen bij voorkeur beleggen? Motiveer de keuze.

Om meer inzicht te krijgen in risicogedrag, analyseert Carlijne een spel dat op de televisie wordt uitgezonden. Bij dit spel moeten meerkeuzevragen worden beantwoord. De kandidaat kan bij elke vraag kiezen uit vier antwoorden waarvan er één juist is. Een kandidaat in de laatste speelronde heeft al € 50.000 bij elkaar gespeeld en is bij de laatste vraag aangekomen. De kandidaat weet het antwoord op deze vraag niet en moet gokken. Er zijn nu twee opties.

- De kandidaat stopt en ontvangt een opbrengst van € 50.000.
- De kandidaat speelt en ontvangt de hoofdprijs van € 250.000 als het gegeven antwoord op de laatste vraag juist is. Bij een fout antwoord ontvangt hij uiteindelijk € 0 en verder alleen een handdruk van de presentator.

Stel dat deze kandidaat risiconeutraal is.

- 2p **23** Zal de kandidaat dan stoppen of spelen? Verklaar het antwoord door een vergelijking te maken van de te verwachten opbrengst in beide situaties.

Vervolgens doet Carlijne een experiment in een klas. In deze klas zitten dertig leerlingen die allemaal een mobiele telefoon hebben. De gemiddelde nieuwwaarde van deze telefoons bedraagt € 200. De diefstalgegevens zijn bekend: ieder jaar wordt één op de tien mobiele telefoons gestolen. Carlijne stelt voor het diefstalrisico te verzekeren door de schadelast gelijkwaardig te verspreiden over de hele klas.

- 2p **24** Bereken de verwachte schadelast en de verzekeringspremie die Carlijne minimaal per leerling per jaar moet vragen.

Dit verzekeringsvoorstel van Carlijne leidt tot een discussie in de klas.
Fatma: “Maar dan moet je er wel voor zorgen dat iedere leerling uit de klas meedoet, anders doen alleen leerlingen mee die slordig met hun spullen omgaan.”

Kader: “Door dit te verzekeren stimuleer je juist dat sommige leerlingen slordiger met hun mobiele telefoon omgaan.”

Julia: “Klopt, Kader: die klasgenoten vormen een groter risico en moeten daarom méér betalen dan andere klasgenoten.”

De bovenstaande drie leerlingen doelen elk op één van de volgende economische begrippen:

- averechtse selectie
- eigen risico
- meeliftgedrag
- moreel wangedrag
- premiedifferentiatie

3p **25** Welk economisch begrip past het beste bij welke uitspraak? Noteer als volgt:

Fatma:

Kader:

Julia:

In het algemeen geldt bij verzekeringen dat premiedifferentiatie een geschikt middel is om averechtse selectie te beperken.

2p **26** Leg dit uit.

Bronvermelding

Een opsomming van de in dit examen gebruikte bronnen, zoals teksten en afbeeldingen, is te vinden in het bij dit examen behorende correctievoorschrift, dat na afloop van het examen wordt gepubliceerd.